

АРКУША Л. І.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності

*(Національний університет «Одеська
юридична академія»)*

ЧЕРНИШ Ю. П.,

аспірант кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності

*(Національний університет «Одеська
юридична академія»)*

УДК 343.98:343.37

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.88>

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

У статті здійснено комплексний науковий аналіз криміналістичних та оперативно-розшукових засад виявлення контрабанди культурних цінностей як особливо небезпечного різновиду транскордонної злочинної діяльності, що посягає на національну культурну спадщину, економічну безпеку та історичну ідентичність держави. Обґрунтовано, що в умовах збройної агресії та запровадження воєнного стану проблема своєчасного виявлення незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України набуває особливої актуальності у зв'язку з розширенням зон бойових дій, появою тимчасово окупованих територій, масовим переміщенням населення та руйнуванням об'єктів культурної спадщини.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «виявлення» у теорії оперативно-розшукової діяльності та криміналістиці, визначено його місце у системі протидії контрабанді культурних цінностей. Доведено, що виявлення такого виду кримінальних правопорушень має наскрізний характер, поєднуючи непроцесуальні та процесуальні форми діяльності, і ґрунтується на використанні інструментарію оперативного пошуку, правоохоронної розвідки, аналітичної роботи та міжвідомчої взаємодії.

У статті сформульовано авторське визначення поняття виявлення контрабанди культурних цінностей, систематизовано напрями застосування оперативного пошуку та правоохоронної розвідки у цій сфері, а також розкрито їх значення для встановлення ознак злочинної діяльності, ідентифікації предметів контрабанди та причетних осіб. Особливу увагу приділено аналізу об'єктивних і суб'єктивних факторів, що ускладнюють виявлення контрабанди культурних цінностей, зокрема латентному характеру злочинної діяльності, високому рівню конспірації організованих злочинних угруповань, використанню легального арт-ринку як прикриття та дефіциту спеціальних знань у правоохоронній практиці.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності виявлення контрабанди культурних цінностей потребує комплексного криміналістичного підходу, удосконалення організації оперативно-розшукової діяльності та розвитку міждисциплінарної взаємодії з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: контрабанда культурних цінностей, виявлення злочинів, оперативно-розшукова діяльність, оперативний пошук, правоохоронна розвідка, криміналістика.

Arkusha L. S., Chernysh Y. P. Features of detecting the smuggling of cultural assets in modern conditions: a theoretical and methodological approach

The article presents a comprehensive scientific analysis of the forensic and operational-investigative foundations for detecting the smuggling of cultural assets as a particularly dangerous type of transboundary criminal activity that threatens the national cultural heritage, economic security, and historical identity of the state. It is substantiated that in the context of armed aggression and the imposition of martial law, the timely detection of the illegal movement of cultural assets across the customs border of Ukraine becomes particularly relevant due to the expansion of combat zones, the emergence of temporarily occupied territories, mass population displacement, and the destruction of cultural heritage sites.

The study analyzes scientific approaches to understanding the concept of «detection» in the theory of operational-investigative activity and forensics and defines its role in the system of countering cultural asset smuggling. It is demonstrated that detecting this type of criminal offense has a comprehensive nature, combining both non-procedural and procedural forms of activity, and is based on the use of operational search tools, law enforcement intelligence, analytical work, and interagency cooperation.

The article formulates an original definition of the concept of detecting the smuggling of cultural assets, systematizes the directions of operational search and law enforcement intelligence in this area, and reveals their significance for establishing signs of criminal activity, identifying smuggled items, and determining responsible persons. Particular attention is paid to the analysis of objective and subjective factors that complicate the detection of cultural asset smuggling, including the latent nature of the criminal activity, the high level of conspiracy among organized criminal groups, the use of the legitimate art market as a cover, and the lack of specialized knowledge in law enforcement practice.

The study concludes that improving the effectiveness of detecting cultural asset smuggling requires a comprehensive forensic approach, enhancing the organization of operational-investigative activities, and developing interdisciplinary cooperation while taking into account current security challenges.

Key words: smuggling of cultural assets, crime detection, operational-investigative activity, operational search, law enforcement intelligence, forensic science.

Вступ. Контрабанда культурних цінностей є одним із найбільш суспільно небезпечних різновидів транскордонної злочинної діяльності, що посягає на економічні інтереси держави, її історико-культурну спадщину, національну ідентичність, а також характеризується високим рівнем латентності за рахунок вжиття злочинцями різноманітних засобів протидії діяльності правоохоронних органів з виявлення та викриття фактів учинення таких кримінальних правопорушень. Додатковим чинником зростання латентності цього виду кримінальних правопорушень є використання злочинцями складних способів маскування предметів контрабанди, підробленої документації, легального арт-ринку як прикриття, налагодження та використання корупційних зв'язків із представниками митних органів,

дипломатичних установ, благодійних фондів та організацій, які доставляють гуманітарну допомогу, а також залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями у сфері мистецтва та антикваріату.

Збройна агресія РФ породила виникнення в межах території України невідконтрольних вітчизняним правоохоронним органам зон, тимчасово окупованих військами країни-агресора, що істотно ускладнило державний контроль за збереженням, обліком та переміщенням об'єктів культурної спадщини. У таких умовах значна кількість культурних цінностей опинилася поза належною охороною, що створило сприятливе середовище для їх незаконного вилучення, прихованого переміщення та подальшої реалізації на внутрішньому й міжнародному «чорному ринку». Подальша ескалація збройного конфлікту з боку РФ породила нові сприятливі умови для процвітання контрабанди культурних цінностей за рахунок значного розширення територій бойових дій, до яких, як зазначає О.М. Серафимов, відносяться території ведення активних бойових дій, деокуповані території (на яких велися бойові дії), території, по яких проходила лінія зіткнення, та території потенційно можливих бойових дій (які безпосередньо прилягають до території активних бойових дій, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, державного кордону країни-агресора) [5, с. 814].

Як на тимчасово окупованих територіях, так і на територіях ведення активних бойових дій нормальне функціонування вітчизняних правоохоронних інституцій є практично неможливим у контексті своєчасного попередження вчинення протиправних посягань на об'єкти культурної спадщини. Виявлення, документування та повноцінне розслідування фактів контрабанди культурних цінностей, незаконне заволодіння якими здійснюється саме на таких територіях, потребує клопіткої роботи правоохоронних органів та пов'язане зі збором оперативної та іншої криміналістично значущої інформації з різних джерел.

Масове переміщення населення, у тому числі й пов'язане із виїздом за кордон, руйнування музейних, культових і приватних колекцій суттєво підвищило ризики контрабанди культурних цінностей та ускладнило її своєчасне виявлення через перекриття традиційних можливостей підрозділів правоохоронних органів щодо роботи по відповідних лініях в межах усієї території України.

Постановка завдання. У цьому контексті особливого значення набуває розробка та вдосконалення криміналістичних підходів до виявлення контрабанди культурних цінностей, що ґрунтуються на аналізі способів учинення злочину, особливостей особи правопорушника та організованих злочинних угруповань, видів предметів контрабанди та механізмів їх приховування, а також використанні спеціальних знань і сучасних технічних засобів їх контролю та ідентифікації. Тому комплексне дослідження особливостей виявлення контрабанди культурних цінностей є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності митних та інших правоохоронних органів задля забезпечення протидії цьому виду злочинної діяльності.

Результати дослідження. Поняття «виявлення» є широковживаним як у теорії оперативно-розшукової діяльності, так і в криміналістичній науці, адже його правильне розуміння та змістовне наповнення є важливим як для відкриття оперативно-розшукових справ, так і початку кримінальних проваджень.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «виявляти» визначається як: 1) показувати, робити явним, помітним (почуття, стан, наміри і т. ін.); 2) розповідати про що-небудь, висловлювати щось; 3) шукаючи, знаходити; 4) викривати кого-, що-небудь; 5) перевіряючи що-небудь, установлювати якийсь факт» [1]. Тобто виявлення розглядається як певна цілеспрямована діяльність, орієнтована на обґрунтоване встановлення певних фактів, обставин або станів, що не є очевидними для широкого загалу, але об'єктивно мають місце бути.

В.Г. Петросян визначає виявлення злочинів як «цілеспрямовану діяльність оперативних та слідчих підрозділів для встановлення, фіксації фактів, обставин вчинення злочинів та осіб, які причетні до їх вчинення та отримання інформації, що може бути використана як докази у ході досудового слідства» [4, с. 117].

На основі аналізу теорії та практики оперативно-розшукової діяльності А.М. Черняк прийшов до висновку, що важливою складовою системи протидії злочинності поряд із запобіганням та реагуванням на злочини виступає їх виявлення, яке вчений ототожнює з поняттям оперативного пошуку [6, с. 144]. З даним твердженням можна погодитися лише частково, адже зведення виявлення злочинів суто до оперативного пошуку фактично означає звуження розуміння інструментарію оперативно-розшукової діяльності, до якого можуть звертатися працівники оперативних підрозділів. У теорії ОРД науковці визначають фактичне існування трьох напрямів її здійснення – пошукового, розвідувального та контррозвідувального [9, с. 10].

О.О. Шаповалов підкреслює, що специфіка оперативного пошуку полягає у виявленні фактів та осіб, які становлять злочинний інтерес, за невстановленими і заздалегідь індивідуально не визначеними ознаками в силу того, що оперативні співробітники володіють лише певною, не досить визначеною або недостатньо повною, інформацією щодо об'єкта оперативного пошуку [8, с. 157]. Що стосується визначення розвідки, то А.В. Мовчан зазначає, що у наукових джерелах її пропонується розглядати її «як проведення оперативними підрозділами комплексу оперативно-розшукових та інших заходів (у т. ч. аналітичних), спрямованих на випереджувальне отримання оперативно значущої інформації про задуми і плани організованих злочинних груп, злочинних організацій тощо [3, с. 444].

Таким чином, у процесі виявлення та накопичення фактичних даних в рамках ОРД щодо контрабанди культурних цінностей застосування засобів оперативного пошуку спрямоване на:

- визначення територій, маршрутів та об'єктів, у межах яких незаконне переміщення культурних цінностей через митний кордон характеризується повторюваністю, стійкістю та регулярністю проявів у часі й просторі;
- виявлення типових ознак об'єктів оперативно-розшукового інтересу, тобто окремих контрабандистів, ОЗУ, які спеціалізуються на контрабанді культурних цінностей, осіб, які можуть вчиняти корупційні дії на їх користь, чи безпосередньо самих предметів контрабанди;
- встановлення осіб, предметів і процесів, пов'язаних із підготовкою, вчиненням або приховуванням контрабанди культурних цінностей, шляхом їх ідентифікації за характерними пошуковими ознаками та отримання первинної інформації щодо можливих фактів протиправної діяльності;
- перевірку отриманої первинної інформації про ознаки незаконного переміщення культурних цінностей, у тому числі з використанням оперативних можливостей, аналітичних інструментів та міжвідомчої взаємодії;
- оцінку результатів перевірки з метою встановлення наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення, пов'язаного з контрабандою культурних цінностей, а також визначення ступеня її суспільної небезпеки;
- прийняття обґрунтованого рішення щодо подальшого використання результатів оперативного пошуку, зокрема для ініціювання досудового розслідування, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій або реалізації превентивних заходів.

Що стосується розвідувальної діяльності (правоохоронної розвідки) у сфері протидії контрабанді культурних цінностей, то вона дає змогу вирішувати комплекс взаємопов'язаних завдань, спрямованих на захист національної культурної спадщини та забезпечення державної безпеки. Зокрема, така діяльність забезпечує:

- отримання, систематизацію, аналітичну обробку та доведення до уповноважених органів державної влади інформації про стан криміногенної ситуації на прикордонних територіях та територіях ведення бойових дій у частині незаконного обігу та контрабанди культурних цінностей, існуючі ризики, способи вчинення таких правопорушень, а також прогнозування тенденцій розвитку злочинної діяльності з метою використання цих даних у правоохоронній, законодавчій та управлінській практиці;
- формування та реалізацію узгодженої державної політики у сфері протидії контрабанді культурних цінностей, у тому числі з урахуванням особливостей воєнного стану,

транснаціонального характеру незаконного переміщення об'єктів культурної спадщини та використання «сірого» й легального арт-ринку як прикриття злочинної діяльності;

– своєчасне виявлення та попередження створення у певних прикордонних регіонах України стійких ОЗУ, що спеціалізуються на незаконному вивезенні культурних цінностей, а також таких, що спеціалізуються на незаконному заволодінні та вивезенні об'єктів культурної спадщини із зон бойових дій, недопущення закріплення їх впливу у кримінальному середовищі та інтеграції у міжнародні канали контрабанди;

– нейтралізацію соціальних, економічних та організаційних чинників, які сприяють незаконному обігу культурних цінностей у сучасних умовах, у тому числі й на територіях бойових дій, виявлення й припинення корупційних зв'язків між учасниками контрабандних схем та представниками органів державної влади, місцевого самоврядування, військових адміністрацій, митних і правоохоронних органів, волонтерських об'єднань та благодійних організацій;

– протидію злочинній діяльності організованих угруповань, що здійснюють контрабанду культурних цінностей;

– розробку та впровадження спеціальних заходів із виявлення, документування, нейтралізації та ліквідації організованих злочинних угруповань, причетних до контрабанди культурних цінностей, припинення реалізації злочинних технологій їх діяльності, а також встановлення, розшуку й вилучення незаконно переміщених культурних цінностей, іншого майна та грошових коштів, здобутих злочинним шляхом.

Цікавою є позиція А.А. Жукова, який до розуміння сутності діяльності з виявлення кримінальних правопорушень підходить з позиції власного практичного досвіду роботи в Бюро економічної безпеки України. Він фактично говорить про наскрізну природу такої діяльності, що починається «з реалізації заходів організаційного, пошукового, стимулюючого і іншого характеру, що забезпечують можливість встановлення носіїв первинної інформації про кримінальне правопорушення, а також із застосування певної сукупності способів і прийомів отримання від цих носіїв зазначеної інформації», тобто реалізується засобами та методами оперативної роботи, та триває після внесення інформації в ЄРДР, стаючи «більш цілеспрямованою, конкретною за змістом, набуває процесуальної форми» [2, с. 801]. У наведеному визначенні здійснено спробу узагальнити розуміння роботи працівників правоохоронних органів з пошуку та виявлення ознак кримінально-каранної активності у діях певних суб'єктів, проте все одно чітко прослідковується відмінність як у формі (процесуальній та непроцесуальній), так і засобах і методах її здійснення.

Однак даний підхід є цінним у контексті розуміння необхідності обміну інформацією між суб'єктами оперативно-розшукової та слідчої діяльності, так як їх діяльність безпосередньо спрямована на встановлення обставин протиправної діяльності одного й того ж злочинця чи злочинної групи, обставин та особливостей реалізації одних і тих же злочинних схем, тощо. Тому виявлення злочинної діяльності щодо здійснення контрабанди культурних цінностей необхідно відмежовувати від виявлення ознак учинення конкретних злочинів, що можуть бути кваліфіковані за ст. 201 КК України, з позиції організації і тактики їх здійснення, а також методів та засобів такої роботи. Проте в інформаційно-пошуковому плані вони є взаємопов'язаними та безпосередньо доповнюють один одного, забезпечуючи досягнення загальних стратегічних цілей подолання контрабанди культурних цінностей.

Подібним чином мислить О.О. Шаповалов, який виявлення злочинів розглядає як «діяльність правоохоронних органів, спрямовану на встановлення інформації про злочини, які не були відомі правоохоронним органам і не стали надбанням офіційної статистики (відомості про зареєстрований злочин)», пов'язуючи його із оперативним пошуком осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес [7, с. 103-104].

Висновки. На нашу думку, у загальному розумінні виявлення контрабанди культурних цінностей можна розглядати як початковий етап протидії цьому виду кримінальних правопорушень. Враховуючи тенденцію до зближення заходів оперативно-розшукової та слідчої діяльності, діяльність із виявлення такого різновиду контрабанди повинна бити

належним чином науково та законодавче забезпечена, а також здійснюватися за рахунок усього доступного оперативним підрозділам інструментарію. Під виявленням контрабанди культурних цінностей слід розуміти цілеспрямований процес отримання, фіксації, перевірки та аналітичного оцінювання фактичних даних про підготовку, вчинення або приховування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, що здійснюється уповноваженими суб'єктами з використанням оперативно-розшукових, аналітичних, криміналістичних і митних засобів та методів з метою своєчасного припинення протиправної діяльності, встановлення причетних осіб і забезпечення подальшого кримінального переслідування.

Необхідно підкреслити, що проблематичність виявлення фактів підготовки та вчинення контрабанди культурних цінностей обумовлена рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Серед об'єктивних факторів, що ускладнюють діяльність з виявлення такого різновиду контрабанди, слід назвати насамперед латентний характер незаконного обігу культурних цінностей, зумовлений високою зацікавленістю учасників злочинної діяльності у збереженні конфіденційності походження, правового статусу та шляхів переміщення таких об'єктів. Значну роль відіграє й специфіка предмета контрабанди: культурні цінності часто мають індивідуальні, унікальні ознаки, однак водночас можуть маскуватися під предмети побуту, сувенірну продукцію, репліки або сучасні твори мистецтва, що ускладнює їх первинну ідентифікацію без залучення спеціальних знань.

До об'єктивних факторів також належить використання злочинцями складних багаторівневих схем незаконного переміщення культурних цінностей, зокрема із залученням транзитних держав, фіктивних експортно-імпортних операцій, підробленої дозвільної та супровідної документації, а також можливостей легального арт-ринку, антикварної торгівлі та електронних торговельних платформ. Умови збройного конфлікту додатково ускладнюють процес виявлення контрабанди культурних цінностей через обмежений доступ до окремих територій, зниження рівня контролю за переміщенням майна, руйнування об'єктів культурної спадщини та втрату облікової документації.

Суб'єктивні фактори пов'язані, зокрема, з недостатнім рівнем спеціальної підготовки окремих працівників правоохоронних і контролюючих органів у сфері ідентифікації культурних цінностей, визначення їх історичної, художньої чи наукової значущості, а також встановлення ознак їх незаконного походження. До таких чинників слід віднести і обмеженість практичного досвіду документування саме цього виду контрабанди, фрагментарність міжвідомчої взаємодії, а також складність оперативного отримання експертних висновків на початкових етапах виявлення злочинної діяльності.

Крім того, ефективність виявлення фактів підготовки та вчинення контрабанди культурних цінностей знижується внаслідок високого рівня конспірації ОЗУ, використання ними корупційних зв'язків, цифрових засобів комунікації, зашифрованих каналів передачі інформації та фінансових інструментів, що ускладнює своєчасне отримання та перевірку оперативно значущих відомостей. У сукупності зазначені обставини зумовлюють необхідність застосування комплексного, міждисциплінарного підходу до виявлення контрабанди культурних цінностей із поєднанням оперативно-розшукових, криміналістичних та експертних можливостей.

Список використаних джерел:

1. Виявляти. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL: https://slovnkyk.me/dict/vts/%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8#google_vignette

2. Жуков А.А. Діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 799–808. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313173>

3. Мовчан А.В. Поняття та сутність аналітичної розвідки як особливої форми інформаційно-аналітичної роботи в ОРД. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Випуск 3. С. 443–450.
4. Петросян В.Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності: дис....канд.юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Ірпінь, 2012. 221 с.
5. Серафимов О. М. «Території бойових дій» та їх значення для криміналістичної науки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 812–814. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/197>
6. Черняк А.М. Виявлення та розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 143–148.
7. Шаповалов О.О. Виявлення ознак злочинів у процесі досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 99–107.
8. Шаповалов О.О. Поняття та сутність оперативного пошуку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 149–159.
9. Шинкаренко І.Р., Шинкаренко І.О., Кириченко О.В. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми): навчальний посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2015. 320 с.

